

Estetisk-filosofiska fakulteten

Eva Karlsson

Barn i sorg

Hur bemöter jag som pedagog frågor som elever ställer i samband med en närståendes bortgång?

Children in grief

How will I as a pedagogue reply to questions that pupils ask in relations to a near persons death?

Examensarbete 10 poäng
Lärarprogrammet

Datum: 2007-01-18
Handledare: Christina Tennerfelt-Ahl

Sammanfattning

Det här arbetet handlar om barn i sorg. Eftersom det är ett väldigt brett ämne har jag valt att fokusera på barns frågor i samband med att de mist en närstående. Idén till arbetet fick jag då tsunamikatastrofen inträffade i Sydostasien 2004.

Resultatet i studien speglar tre olika pedagogers erfarenheter om hur de har upplevt barns frågande i samband med att de mist en närstående. Jag har kommit fram till att man som vuxen ska svara så rakt och ärligt som möjligt på barnens frågor. Barn bör inte stängas ute från information om vad det är som har hänt utan istället tillåtas delta. Vuxna har svårt att prata om döden med barn, men det är något som vi måste bli bättre på, för att underlätta hanterandet av sorg för barnen.

Det är inte alla barn som ställer frågor, utan vi vuxna måste uppmuntra barnen till att prata och fråga om det som hänt.

Skolan har stor betydelse för ett barn som sörjer, därför är det viktigt att pedagoger visar hänsyn till det som hänt och bidrar till att underlätta skolsituationen för eleven.

Abstract

This essay is about children in grief. This subject is very wide, therefore I have chosen to focus on childrens questions in relation to losing someone close to them. I got the idée for this study in 2004 when the tsunami hit south Asia.

The result in this study reflects three different pedagogues experiences about how they have experienced childrens questions when they have lost a person near to them. During this study I have reached the knowledge that as an adult you should answer childrens questions straight and honestly. It is important that children get information about what has happened, they must get a chance to participate. It is difficult for grownups to talk about death with children, which is something we have to learn, this because we have to make it easier for children to deal with grief.

Not all children ask questions, therefore adults have to encourage the children to talk about and ask questions about the situation.

School has a great meaning for children in grief, therefore it is important that pedagogues understand the situation and contribute to facilitate the school situation for the pupil.

Innehållsförteckning

1. INLEDNING	4
1.1 SYFTE	4
2. LITTERATURGENOMGÅNG.....	5
2.1 BARN OCH SORG	5
2.2 NÄR EN FÖRÄLDER DÖR	5
2.3 ATT FÖRLORA ETT SYSKON	6
2.4 NÄR EN VÄN DÖR	6
2.5 BARNS FÖRSTÅELSE AV DÖDEN VID OLIKA ÅLDRAR.....	6
2.6 SORGREKTIONER HOS BARN.....	7
2.7 SKOLANS UPPGIFT.....	10
2.8 LÄRARENS ROLL	12
2.9 BARN INRE TANKAR	13
2.10 RÄDDA BARNEN	14
2.11 AKTUELL FORSKNING	
3. PRECISERAD FRÅGESTÄLLNING.....	15
4. METOD	17
4.1 INTERVJU SOM REDSKAP	17
4.2 FÖRBEREDELSE.....	18
4.3 URVAL	18
4.4 GENOMFÖRANDE	18
4.5 INTERVJUGUIDE	19
4.6 BEARBETNING AV DATA.....	20
4.7 RELIABILITET OCH VALIDITET.....	20
4.8 METODKRITIK.....	21
5. RESULTAT.....	22
6. ANALYS AV RESULTAT.....	25
7. DISKUSSION	28
8. LITTERATURFÖRTECKNING	31

1. Inledning

Den här rapporten handlar om hur man som pedagog bemöter elever i den lägre skolåldern som mist en närstående och på grund av det befinner sig i sorg. Det jag har valt att studera närmare är vilken typ av frågor som barn ställer då de upplevt ett dödsfall. Hur bör man som vuxen bemöta frågorna?

Idén att skriva om det här ämnet fick jag dels för att jag tycker det är ett spännande ämne men beslutet fattade jag på annandagen 2004. Den dagen som tsunamikatastrofen i Sydostasien trängde sig in i många hem världen över och berövade många barn deras syskon, kompisar, en förälder, eller i värsta fall båda föräldrarna.

Varje år dör cirka 90 000 människor i Sverige, detta innebär att risken för att ett barn på ett eller annat sätt skall beröras av döden är stor. I våra förskolor och skolor finns det många elever som bär på en tung obearbetad sorg orsakad av att de mist en betydelsefull person. Detta kan hindra barnen från att lära och utvecklas i skolan. Vi vet idag att det saknas tillräckliga kunskaper för dem som möter barn i sorg. För mig är det viktigt att som pedagog vara förberedd på frågor som barnen ställer och på så vis kunna underlätta för barnet att hantera sin sorg. Jag tror att skolan kan få stor betydelse för en elev som mist en betydelsefull person.

1.1 Syfte

Syftet med undersökningen är att belysa tre pedagogers uppfattning om mötet med barn i sorg. Målet är att finna hur man som pedagog kan underlätta hanteringen av sorg för ett barn.

2. Litteraturgenomgång

2.1 Barn och sorg

I vår kultur har vi svårt för att på ett naturligt sätt prata med barn om döden. Vi kan prata om att gamla människor dör och att djur dör, men att prata om föräldrar eller barn som dör är alltför svårt för oss.¹ En förlust av en förälder eller ett syskon innebär en förlust av så många saker för ett barn, familjen innebär en trygghet. Vid en förlust av mamma eller pappa så rubbas hela trygghetskänslan för ett barn.²

När barn ställer frågor till oss om döden så har vi en benägenhet att trassla till förklaringarna. Vi gör en mängd ombeskrivningar bara för att dölja vår egen ångest inför döden, men barn märker vår osäkerhet.³

Sorg är svårt och ibland vill man kanske helst bara låtsas som om det inte fanns någonting som heter sorg. Men sorg finns och förr eller senare i livet drabbas vi alla av den. Det är viktigt att förstå, liksom att det finns olika vägar genom sorgen.⁴

2.2 När en förälder dör

Av alla tänkbara dödsfall är det föräldrarnas död som får de största konsekvenserna för ett barn. Det försvinner inte bara en människa som står för kärlek och daglig omsorg utan hela barnets vardag får en helt ny innebörd. Det finns hos barnet ett starkt behov av att hålla det som hänt på avstånd, utåt sett kan barnet vara precis som vanligt. Starka känslor kan istället visas i andra situationer som när de läser en bok eller ser på TV. Fantasier om återförening är vanliga, barnet kan själv vilja dö för att kunna återförenas med den döde föräldern.

Barn som mister sina föräldrar tycks även blir mer utsatta för psykiska problem som depression och självmordstankar längre fram i livet.

Sorg, smärta och längtan efter föräldrarna kan förstärkas vid födelsedagar, julafton, påsk och framförallt på årsdagen av dödsfallet. Vuxna i de sörjande barnens närhet bör vara beredda på det och inte låta sådana dagar bara passeras i tystnad. Det är vid sådana tillfällen som barnen på ett konkret sätt kan ge uttryck för sina känslor.⁵

¹ Fahrman, M, 1993

² Fahrman, M, 1993

³ Fahrman, M, 1993

⁴ Gyllenswärd, G, 1999

⁵ Dyregrov, A, 1990

2.3 Att förlora ett syskon

Barns reaktioner när ett syskon dör ser nästan precis ut som när en förälder dör, förutom att följderna på sikt blir inte så stora. När ett barn dör påverkar det självklart stämningen i hemmet. Det kvarvarande barnet mister inte bara sin lekkamrat och rival utan mister även föräldrarnas uppmärksamhet och omsorg en tid. Barnet får även uppleva starka känslor hos de vuxna. Vilken position barnet har i syskonskaran har betydelse för hur reaktionen kan se ut. Om ett yngre syskon dör kan det efterlevande barnet känna skuld-känslor, om de t.ex. hade bråkat mycket tiden innan. Om ett äldre syskon dör så kan barnet belastas med bördan att bli en ersättare för sitt äldre syskon.

När ett barn dör så krävs det både en känslomässig och intellektuell omställning, där den vuxnas förmåga att lyssna, finnas till och stödja blir viktiga för barnen.⁶

2.4 När en vän dör

Vänskapsrelationer kan vara intensiva och man knyter i barndomen relationer som kan vara hela livet.

När en vän till ett barn dör får barnen sällan tillfälle att prata om detta. Det beror oftast på att det är en sorg som vuxna inte kan erkänna för sig själva. Föräldrarna kan inte handskas med det faktum att det är ett barn som dör, främst för att de är rädda att själva bli drabbade. Barn har däremot ett behov av att prata om det som har hänt. När vänner dör hastigt som t.ex. vid lek på is där en drunkningsolycka sker är det viktigt att vuxna inte använder sig av olyckshändelsen för att skrämja sitt barn. När döden framställs som ett straff för att man har gjort något otillåtet kan det förvärra ett barns börda betydligt. Det är den vuxnes uppgift att förhindra missförstånd. Vi bör som vuxna försöka förstå hur det kan kännas för ett barn att mista en vän.⁷

2.5 Barns förståelse av döden vid olika åldrar

Vad som väcker olika känslor till liv vid ett dödsfall kommer att vara betingat av barnets ålder eller utvecklingsstadium. Orsakerna till fruktan, vrede sorg eller glädje ser ofta helt annorlunda ut i förskoleåldern jämfört med senare i livet. På så vis kan en och samma situation väcka helt olika känslor hos barnen, beroende på vart i sin utveckling de befinner sig.⁸

⁶ Dyregrov, A, 1990

⁷ Dyregrov, A, 1990

⁸ Evenshaug, O & Hallen, D, 2001

Barns förståelse för döden utvecklas i takt med barnets tankemässiga mognad. Utveckling av dödsbegreppet kan ta olika snabbt men gången är densamma. Barn under fem år uppfattar inte döden som något stadigvarande, de förstår inte att alla livsfunktioner upphört och att döden drabbar alla. De allra minsta kan tro att den döde kommer tillbaka. Barnens begrepp är mycket konkreta i detta stadium, så man bör undvika förskönande omskrivningar som att den döde ligger och sover. Barnen tar det bokstavligt och kan själva bli rädda för att gå och lägga sig.⁹

I åldrarna fem till tio år utvecklar barnen gradvis en förståelse för att döden innebär att alla livsfunktioner upphört och att den döde inte kommer tillbaka.¹⁰ De kan skapa inre handlingsplaner som gör dem mindre sårbara och använder sig av fantasin för att handskas med det som skett. De kan t. ex i leken hämnas på personer som de tycker är orsak till dödsfallet.¹¹

Barn i mellanstadiet har en mycket bättre förståelse av att döden är slutgiltig och varaktig. De förstår vad döden innebär på lång sikt och är mer konkreta i sin förståelse och i sina reaktioner. Det är på högstadiet och gymnasiet som ungdomarna börjar likna vuxnas reaktioner, det är då de blir mer känslomässiga.¹²

2.6 Sorgreaktioner hos barn

Barns sorgreaktioner är beroende av personlighet, ålder, mognad, aktuell situation och personer som finns runt omkring. Barn sörjer precis som vuxna på olika sätt.¹³ En del barn kan i en akut situation visa väldigt lite av vad som rör sig inuti dem. Efter att ha fått ett meddelande om en förlust kan barnet stunden efteråt fortsätta med sin lek. Det gör ont i barn i smärtsamma situationer men de visar det inte alltid.¹⁴ De låter sig också lättare avledas och bär inte smärtan inom sig hela tiden som vuxna gör.¹⁵

De vanligaste reaktionerna som barn brukar uppvisa direkt efter en händelse är:

- *Chock och tvivel* – framförallt mindre barn reagerar med chock, de säger ofta att ”det kan inte vara sant”. Chock är en försvarsmekanism som gör att barnet kan ta in det som hänt bit för bit.
- *Ångest och protest* - en del barn reagerar direkt med rädsla och ångest, dessa reaktioner kan vara starkast hos ungdomar.

⁹Dyregrov, A, 1990

¹⁰Dyregrov, A, 1990

¹¹Dyregrov, A, 1990

¹²Dyregrov, A & Raundalen, M, 1995

¹³Ekvik, S, 1993

¹⁴Andersson, N, 1995

¹⁵Ekvik, S, 1993

- *Barnen blir apatiska och lamstagna* – starka reaktioner av rädsla och ångest kan leda till vredesutbrott men lika vanligt är det att det leder till apati.¹⁶ Apati är ett allvarligt tillstånd som innebär att barnet har gett upp, att det inte finns någon hjälp att få. Ett barn som reagerar med aggressivitet reagerar på ett friskare sätt.¹⁷
- *De fortsätter med de vanliga aktiviteterna* – vuxna kan ofta förundras över att barn inte reagerar starkare än vad de gör, men man måste komma ihåg att barnen behöver ta in det som skett successivt.¹⁸

Senare sorgreaktioner som barn brukar kunna uppvisa när innebörden av det inträffade har sjunkit in är:

- *Ångest* - de blir rädda för att förlora ännu fler av dem som de tycker om. Föräldrar innebär en trygghet för barn och om en av dem dör infinner sig ofta rädslan över att även förlora den andra.¹⁹
- *Starka minnen* – barnet minns saker som det gjort tillsammans med den döde föräldern och använder sig av dessa minnen i sitt inre för att hålla kvar den bilden.²⁰

Starka minnen kan etsa sig fast hos barn och kan framkallas av saker som direkt eller indirekt påminner om det som hänt. Då minnen är starkast på kvällen kan det vara orsak till insomningsproblem och mardrömmar hos barnen²¹

- *Sömnrubbingar* – när man sover så drömmer man, den sorg och ångest som barnet känner kommer ofta fram i drömmen. Barnet saknar kontroll över sitt liv i drömmen vilket leder till obehag och sömnrubbingar.²² Psyket och kroppen fungerar helt annorlunda än normalt när man sörjer, tankar och känslor stör därför sömnen. Men det kan även slå över åt andra hållet, barnet utmattas av alla dagens påfrestningar och sover mer än vanligt.²³
- *Längtan, nedstämdhet och saknad* – Att längta är en viktig faktor för ett barn i sorgprocessen, men barnet behöver hjälp av en vuxen med att känna igen längtan och framförallt hjälp med att stå ut med den.²⁴ Vissa barn gråter mycket över den som är borta och kan i korta perioder vara helt otröstliga.²⁵

¹⁶ Dyregrov, A & Raundalen, M, 1995

¹⁷ Fahrman, M, 1993

¹⁸ Dyregrov, A & Raundalen, M, 1995

¹⁹ Ekvik, S, 1993

²⁰ Fahrman, M, 1993

²¹ Dyregrov, A, 1990

²² Fahrman, M, 1993

²³ Ekvik, S, 1993

²⁴ Fahrman, M, 1993

²⁵ Dyregrov, A, 1990

- *Vrede och beteende som kräver uppmärksamhet* – ett barn kan bli mycket aggressivt för att en förälder gått bort, ofta handlar ilskan om att barnet känner sig övergivet och vreden handlar naturligtvis om att barnet mår psykiskt dåligt. Det kan även vara ett sätt att synas på.²⁶ Om ett barn förändras under en längre tid kan det dock vara signaler om att påfrestningarna har blivit för stora och barnet har fastnat i något som det inte kan komma ur på egen hand.²⁷
- *Skuld, självförelser och skam* – är känslor som kan plåga barnet tiden efter ett dödsfall. Barns skuldkänslor kan vara kopplade till saker de tänkt eller gjort med den avlidne precis innan dödsfallet.²⁸ Ett barn tror ibland att de kan påverka hela världen med sina önskningar. Har man önskat att lillebror ska försvinna och det är han som dör så tror barnet att det var sin egen önskan som var bidragande orsak.²⁹
- *Skolsvårigheter* – alla känslor är upptagna av vad som hänt och det är inte lätt att fokusera på skolarbetet. Dessutom är det smärtsamt att höra andra elever i skolan prata om sina mammor om det nu är mamma som gått bort.³⁰ Svårigheter på alla stadier uppträder framförallt vid föräldrars död.³¹ Efter en förälders bortgång kan barnet drabbas av separationsångest och följer den kvarvarande mamman eller pappan i hälarna dygnet runt. För att underlätta skolsituationen kan man då låta barnet vara i skolan några få timmar per dag, för att sedan successivt öka. Separationsångest kan tränas bort.³²
- *Kroppsliga smärtor* – sorgen kan ta fysiska uttryck som diarré, magsmärter och huvudvärk.³³ Man kan bli blek, frusen, få ont i kroppen och till och med utveckla feber, men symtomen avtar gradvis.³⁴
- *Regression* – med det menas:
 - undviker kontakt med andra
 - fantasier
 - personlighetsförändringar
 - pessimism inför framtiden

²⁶Fahrman, M, 1993

²⁷Andersson, N, 1995

²⁸Dyregrov, A, 1990

²⁹Fahrman, M, 1993

³⁰Fahrman, M, 1993

³¹Dyregrov, A, 1990

³²Ekvik, S, 1993

³³Ekvik, S, 1993

³⁴Andersson, N, 1995

- grubbleri över orsak och mening
- utveckling och mognad³⁵

Inför stora påfrestningar är det vanligt att barnet regredierar och blir litet och behövande igen, och med det så avstannar också den normala utvecklingen för en tid, tills barnet anpassat sig.

Barnet kan börja suga på tummen, kissa ner sig eller börja prata bebis- språk igen.³⁶

Regressionen kan ibland bli svår för omgivningen att bemöta beroende på hur den yttrar sig.³⁷

Den närmsta tiden efter en förlust kan det alltså vara stor variation i hur barn reagerar. Man bör som vuxen vara observant på om det blir långvariga förändringar i barnets beteende.

Barnet måste få komma med sina frågor och få dela sina tankar.³⁸ Målet för all krisbehandling är att stödja den drabbades egna läkningsresurser så att krisen får genomgå en naturlig utveckling till bearbetning. Den drabbade behöver ibland stöd med att uttrycka sina känslor av sorg, smärta, skuld och aggressivitet.³⁹

2.7 Skolans uppgift

Många dödsfall som sker angår på olika sätt skolan, det kan därför vara en klar fördel om man i skolan ger tid till förberedelser inför sådana händelser.⁴⁰ Under ett vanligt läsår kan följande situationer mycket väl uppstå: En elev avlider som följd av en sjukdom, olyckshändelse eller självmord. En elevs syskon eller förälder dör som följd av en sjukdom, olyckshändelse eller självmord.⁴¹

Hur situationen ska hanteras i skolan kommer vara beroende av vad det är som har hänt och vem det är som dött. En del dödsfall påverkar hela skolan medan andra får betydelse bara för en elev eller en viss klass.⁴²

Låg- och mellanstadielärare är viktiga personer för elever i den åldern som drabbats av en kris, de är ofta bra iakttagare när det gäller barns oroande förändringar i en sådan situation. Skolans uppgift är inte bara att undervisa utan också att främja framväxten och formandet av barns identitet. Det är inte sällan det inträffar att barnen hellre pratar med läraren om något som är svårt än med sina föräldrar.⁴³ Det sorgearbete som utförs i skolan förmedlar attityder till eleverna som kan skapa mönster för hur de senare i livet kommer att uppträda i samband

³⁵Dyregrov, A, 1990

³⁶Fahrman, M, 1993

³⁷Cullberg, J, 2006

³⁸Andersson, N, 1995

³⁹Cullberg, J, 2006

⁴⁰Dyregrov, A, 1990

⁴¹Dyregrov, A & Raundalen, M, 1995

⁴²Dyregrov, A & Raundalen, M, 1995

⁴³Nilzon R, K, 1995

med sorg. Om man i skolan tystar ner och skyndar förbi sorgen utan att bearbeta så kan eleverna ta med sig detta som en förebild inför framtida kriser.⁴⁴

När döden drabbar elever och lärare ska detta på något sätt markeras i skolan. Man kan t. ex göra det med en minnesstund som förslagsvis kan innehålla:

Några ord från skolans rektor, man läser en passande dikt, en präst säger några ord, sång eller musik spelas. Det är viktigt att veta att symboliska handlingar ger ett mer direkt uttryck för känslor än vad ord kan ge.⁴⁵

Ett dödsfall i en klass berör samtliga familjer i klassen, därför bör ett föräldramöte sammankallas så snart som möjligt. Detta brukar upplevas som viktigt då både föräldrarna och läraren kan ge varandra viktigt stöd och information om det inträffade.⁴⁶

På alla skolor bör en beredskapsplan vara utformad innan en kris sker, planen ska vara väl genomarbetad och godkänd av skolans personal. Den ska ge vägledning om vilka åtgärder man kan sätta in om en krissituation skulle uppstå. Den bör utvecklas och anpassas efter den enskilda skolans behov.⁴⁷ Vid en förälders bortgång är det viktigt att man i beredskapsplanen har förberett följande aktiviteter:

- När man utformat en beredskapsplan bör föräldrarna informeras om att om någon i familjen blir svårt sjuk eller avlider så är det bra om rektor eller klassföreståndare får reda på det. Om dödsfallet inträffar när barnet är i skolan bör helst en förälder komma till skolan och berätta detta för barnet.
- Innan klasskamraterna underrättas bör klassföreståndaren först prata med det drabbade barnet om vilka uppgifter som lämnas ut till klassen. En del elever vill vara närvarande när det sker, andra inte. Det underlättar om klassen får veta hur den drabbade eleven vill bli bemött, om de ska ta initiativ till samtal eller om den berörde eleven själv väljer när han eller hon gör det. Utnyttja även som lärare här att diskutera sorg och sorgreaktioner med klassen.
- Det har stort symbolvärde om en representant från skolan deltar vid begravning, då helst klassföreståndaren. Läraren kan också uppmuntra den drabbade elevens närmaste vänner att delta.
- Vid en förälders död ska lärare visa förståelse för att den berörda elevens skolarbete minskar under en tid. Barnet kan därför behöva särskilt stöd längre fram när koncentrationsförmågan normaliseras något.

⁴⁴Ekvik, S, 1993

⁴⁵Dyregrov, A, 1990

⁴⁶Ekvik, S, 1993

⁴⁷Dyregrov, A & Raundalen, M, 1995

- Låt barnet veta att läraren finns till hands för att lyssna om han eller hon behöver någon att prata med. Men det är viktigt att barnet själv bestämmer hur mycket han eller hon vill prata.
- Informera regelbundet om de anhöriga om barnets prestationer i skolan.⁴⁸

2.8 Lärarens roll

Om ett dödsfall inträffar i klassen så är det inte bara eleverna som sörjer utan också läraren. Så förutom att hantera elevernas reaktioner ska läraren även ta hand om sina egna. Detta är en mycket krävande situation. Det är viktigt att de som arbetar med människor har någon att prata med om sina upplevelser och känslor. Det är inget tecken på styrka att klara av att bära allt inom sig. I samband med sorg i skolan ska lärare möta varandra, möta elever, möta anhöriga och möta föräldrargruppen. För att detta ska fungera så måste de våga möta sig själva och sin egen sorg i första hand. En lärare kan inte hjälpa en klass som befinner sig i en sorgssituation om han själv inte klarar att prata om sorg, död och känslor.⁴⁹ I svåra situationer kan det underlätta för lärare att kalla in experthjälp utifrån som en präst, psykiatriker eller en skolpsykolog för att ha med och stödja i sorgearbetet. Det som då är viktigt att veta är att ingen av dessa specialister får ersätta läraren, det är inte vad personen gör utan vem personen är som har betydelse för eleverna. Läraren är den som eleverna känner bäst och läraren känner också till eleverna väl. Med en pedagogisk utbildning och ett bra förhållande till eleverna har en lärare mycket bättre utgångsläge för sorgearbetet än andra specialister.⁵⁰

När det gäller undervisningen så bör läraren inte påskynda den utan ge tid till eleverna att samtala om det som inträffat. Läraren bör vara mentalt beredd på att ge ytterligare plats åt samtal de närmaste dagarna. Om tid finns för sorgearbete kommer även undervisningen att fungera bättre. Ibland kan en timmes skogs promenad vara bra för eleverna, att få göra något fysiskt hjälper till att skingra tankarna.⁵¹

Att samtala med eleverna om det som har hänt är viktigt och så här kan ett upplägg för ett sådant samtal med klassen se ut: Man ska alltid vara två pedagoger med som är bekanta med eleverna. Se även till att det finns gott om tid, rast är inte nödvändigt.

Läraren inleder med en introduktion där man redogör för vad som har hänt och berättar om att när en människa dör så finns det många tankar och känslor som är viktiga att prata om. Även om det är smärtsamt att prata så känns det alltid bättre efteråt. Efter introduktionen så

⁴⁸Dyregrov, A & Raundalen, M, 1995

⁴⁹Ekvik, S, 1993

⁵⁰Ekvik, S, 1993

⁵¹Ekvik, S, 1993

fortsätter läraren med faktafasen där information om dödsfallet förmedlas så att alla får veta precis vad det är som hänt. Automatiskt så leds sen samtalet vidare in på tankar och reaktioner som eleverna har och tidigare har upplevt. Läraren berättar även här på ett kontrollerat sätt om sina tankar och reaktioner. I lägre årskurser kan man i det här stadiet använda sig utav kreativa uttrycksformer som t. ex teckningar. Efter att man skingrat alla tankar och reaktioner så sammanfattar läraren i informationsfasen vad som sagts och betonar här likheter i barnens tankar och reaktioner. Som avslutning sammanfattar man allt som har gått igenom under mötet och pratar om vad det är man har bestämt och planerat. Även en frågstund är lämplig här, om det är någon som har kommit på något mer den vill ta upp.⁵²

2.9 Barns inre tankar

För att kunna förstå ett barn så krävs det att man förstår hur barnet tänker och att man som pedagog är väl medveten om att i en barngrupp finns det ett antal olika sätt att tänka om det mesta.⁵³ Det gäller att visa respekt för barnets fulla människovärde och integritet och att barnet ska betraktas som expert på sin egen situation. Detta innebär att vuxna ska synliggöra och sträva efter att förstå barnet och alltid utgå från barnets bästa.⁵⁴

Det finns många olika sätt att ställa frågor till barn för att få dem att uttrycka sina känslor och tankar om ett specifikt innehåll, men det är barnens svar som är av störst betydelse för hur samtalet kommer att utvecklas. Frågor där barnet kan svara ja och nej bör undvikas, det ger ändå ingen bild av hur barnet egentligen känner.⁵⁵

När det gäller svåra samtal om döden så tjänar det ingenting till att hålla saker och ting dolda för barnen, de vill och måste få veta sanningen. Det man ska tänka på är att man berättar för barnet på ett sätt som är anpassat till barnets ålder och mognad. Genom att ge konkreta och direkta fakta så undviker man förvirring och konstiga fantasier hos barnet.⁵⁶ Det är också viktigt att vuxna vågar svara ärligt och uppriktigt på barnens frågor.⁵⁷

Barn bygger upp sin förståelse för det som hänt genom att ställa frågor, där frågorna ofta är närgångna och smärtsamma för vuxna. Exempel på hur frågorna kan lyda:

- Sitter mamma där uppe i sin grav och tittar ner på oss?
- Är det kallt i graven?
- Var går bussen till Jesus?

⁵²Dyregrov, A & Raundalen, M, 1995

⁵³Doverborg, E & Pramling Samuelsson, I, 2000

⁵⁴Cederborg, A-C, 2000

⁵⁵Doverborg, E & Pramling Samuelsson, I, 2000

⁵⁶Dyregrov, A, 1990

⁵⁷Dyregrov, A, 1990

– Kan vi inte hjälpa pappa att komma upp ur graven?

Vuxna behöver vara mentalt förberedda på att få den här typen av frågor.

Samtal där vi pratar med barn om människor som har dött blir sällan långa, barnen släpper in oss korta stunder för att sedan ganska snabbt byta samtalsämne. Man måste komma ihåg att barn har en lägre toleransnivå för starka känslor än vad vuxna har.⁵⁸

Ett annat sätt att få fram en helhetsbild av hur ett barn mår och vad det fantiserar om kan vara att observera barnets lek. Leken är en form av hjälp till självhjälp där barnet har en förmåga att hantera svårigheter. I leken prövar barnet olika roller och det bekantar sig med saker som normalt inte hör till deras vardag. Om barnet har upplevt något skrämmande så leker de om det i leken om och om igen för att bli av med rädslan.

Att leka stimulerar barnets problemlösningsförmåga och tänkande och barnet gynnas betydligt av att kunna leka sig genom ett problem. Barn som befinner sig i kris använder sig av sin fantasi för att överleva något traumatiskt. I leken blir det obegripliga begripligt genom att leka samma lek flera gånger tills alla bitar faller på plats. När barnet leker samma lek om och om igen beror det i regel på att det är ett viktigt område som barnet bearbetar.

Det viktigaste arbetet ett barn har är leken.⁵⁹

2.10 Rädda Barnen

Rädda barnen ingår i The International Save the Children Alliance, världens ledande barnrättsorganisation. Det är en religiös och politiskt obunden folkrörelse med 85000 medlemmar i Sverige.⁶⁰ Rädda Barnens centrum för barn och ungdomar i kris arbetar bland annat med barn som drabbats av sorg. De erbjuder bland annat barnpsykiatri, skolhälsovård och sjukvård.⁶¹

Efter flodvågskatastrofen i Asien 2004 så arbetar Rädda Barnen med barn som drabbades på ett eller annat sätt. Organisationen inriktar sig bland annat på psykosocialt välbefinnande och familjeåterföreningar.⁶²

På Rädda Barnens kriscentrum i Stockholm jobbar en kvinna som heter Lotta Polfeldt, hon säger att:

”sorgen efter en förlorad förälder eller ett syskon slår hårt och varar länge och att stödet efteråt är avgörande för hur ett barn klarar en förlust. Det gäller alla barn som förlorar en nära anhörig, men för dem som var med om tsunamin är omständigheterna speciella. Det

⁵⁸Dyregrov, A, 1990

⁵⁹Fahrman, M, 1993

⁶⁰ <http://www.rb.se/sv/OmRaddaBarnen/Varorganisation/>

⁶¹ <http://www.rb.se/sv/stodorad/Kriscentrum/>

⁶² <http://www.rb.se/sv/Aktuellt/RaddaBarneniAsien.htm>

dröjer ett tag innan det blir tydligt hur saknaden ser ut och vad det innebär att en förälder eller ett syskon är borta. Vi finns med barnen i de steg de behöver gå för att ta sig igenom. Det är viktigt att det finns professionella vuxna med som vågar ställa frågor till barnen och lyssna på svaren, utan att försöka trösta.”

Rädda Barnen har under flera år arbetat med grupper för barn i sorg och menar att alla barn som förlorar en närstående ska erbjudas stöd.⁶³ (information hämtat från Rädda Barnens hemsida, se fotnot)

2.11 Aktuell forskning

Myndigheten för skolutveckling har i februari 2006 gjort en undersökning som visar att krisberedskapen i dagens förskolor och skolor är bra, men kan bli bättre. All beredskap måste klara av en mänsklig reaktion, när vi tänker att saker händer långt borta, inte med oss eller hos oss, vill vi bevara en illusion av osårbarhet. En del tänker också lite magiskt, att om vi pratar om detta så kommer det att hända. En annan orsak till att beredskapen inte är tillräckligt bra är att vissa saker händer alltför sällan. Det är då svårt att få människor att tänka förebyggande för att förbereda sig. Sådana mekanismer kan göra det svårt att ha ett kontinuerligt beredskapsarbete med bibehållen verksamhet. Genom att ha fasta tidpunkter för förskolor och skolor under året där personalen pratar beredskap, så kan man garantera barn en god uppföljning när det otänkbara händer. Beredskap är inget vi har, den skapas genom processen som pågår för att utveckla den.⁶⁴

Barn som får möjligheten att förstå vad döden innebär förbereds på ett bra sätt inför framtida förluster, det är därför viktigt att inte stänga ute barnen från den informationen. De lär sig även med sin egen erfarenhet att känna medlidande med andra som drabbats av sorg.

Barn behöver extra stöd från vuxna vid sorg, vuxna som förstår och bryr sig om barnet. Det kan vara föräldrar eller en lärare till barnet. En lärare kan lära barnen om vad döden innebär på ett sätt som inte föräldrar kan göra, läraren kan använda sig av sin pedagogiska kunskap som föräldrarna saknar. Det är viktigt att lärare känner till vilka reaktioner sorgen för ett barn för med sig för att underlätta skolsituationen för barnen. Läraren ska i samarbete med elevens familj stödja och hjälpa barnet att klara av skolarbetet, eleven kan vara i stort behov av extra stöd under den första tiden i skolan.⁶⁵

⁶³ <http://www.rb.se/sv/Aktuellt/RaddaBarneniSverige.htm>

⁶⁴ http://www.skolutveckling.se/publ-db-portlet/fileDownload?publ_id=456&file=publication

⁶⁵ Charkow, W.B 1998

3. Preciserad frågeställning

Min preciserade frågeställning lyder: *Hur bemöter jag som pedagog frågor som barn i lägre skolåldern ställer i samband med en närståendes bortgång?*

Eftersom barns sorgereaktioner ser olika ut beroende på deras kognitiva utveckling så har jag valt att fokusera min undersökning på barn mellan sex och nio år, då jag avser att jobba med barn i lägre skolåldern. Med att bemöta en elev så menar jag det förhållningssättet man har till eleven. Hur man som vuxen ska bete sig mot en elev och visa att man finns till hands.

4. Metod

4.1 Intervju som redskap

Jag har valt att använda mig av intervju som metod i min undersökning. Anledningen till det valet är att jag i mitt resultat vill spegla hur olika pedagogers erfarenheter ser ut i ämnet barns sorg. Jag anser att genom intervjuer får jag det bästa resultatet, då jag genom mina frågor får veta just det som är relevant för min undersökning. Intervjupersonerna kan berätta om sina upplevelser med känsla och jag får en bredare bild av ämnet ett djup i min undersökning.

En intervju är ett samtal som har struktur och ett syfte, där slutprodukten är ett resultat av den intervjuades samlade ansträngningar.⁶⁶

Med intervjuer så menar man vanligtvis att de är personliga, då intervjuaren träffar intervjupersonen, men intervjuer kan även genomföras via ett telefonsamtal. Syftet med intervju är att upptäcka den intervjuades livsvärld eller uppfattningar om något fenomen.⁶⁷

Fenomenet i mitt fall är då barn i sorg.

Nackdelen med att göra en telefonintervju är att man som intervjuare går miste om intervjupersonens kroppsspråk och mimik. Man måste därför lyssna noga till olika tonfall hos den intervjuade. Det kan även uppstå missuppfattningar om man inte hör ordentligt det som sägs. Fördelar med en telefonintervju är att det är lätt för intervjuaren och intervjupersonen att genomföra intervjun utan att behöva passa tider för när de ska ses. Som i mitt fall så kände två intervjupersoner att de inte hade möjlighet att ses, men kunde ta sig tid till en telefonintervju då de sparade in tid på att inte behöva ta sig någonstans.

Som hjälp vid en av mina tre intervjuer hade jag en bandspelare till hands för att underlätta.

Det vanligaste sättet idag att registrera intervjuer är genom bandinspelning. Intervjuaren kan koncentrera sig bättre på ämnet då. Det som man vid en intervju dock inte kan fånga upp med en bandspelare är naturligtvis bakgrunden och ansikts – och kroppsuttryck, vilket man då istället får fokusera på underintervjun. Det man ska tänka på när man använder sig av bandspelare är att se till att mikrofonen ligger så att båda hörs tydligt i den, att man stänger av bakgrundsljud och att man inte slår med saker i bordet, t. ex en penna eller en kaffekopp.⁶⁸

⁶⁶ Kvale, S 1997

⁶⁷ Patel, R & Davidsson, B 2003

⁶⁸ Kvale, S 1997

4.2 Förberedelser

Då jag började med det här arbetet hade jag ett antal frågor gällande barns sorg som jag ville veta mer om. Jag visste då inget om hur barns förståelse för döden ser ut eller hur olika reaktioner kan visa sig, jag visste heller inget om vad en pedagog kan komma att få för roll för en elev som miste en närstående. Efter hand så mynnade mina funderingar ut i att jag ville veta mer om barns frågor i samband med en närståendes bortgång. Vad är det barn frågar och hur ska man som vuxen svara på deras frågor?

Min studie består av tre intervjuer med personer som i sin yrkesroll har upplevt barn i sorg i olika sammanhang.

4.3 Urval

Jag har valt att intervjua tre erfarna och yrkesverksamma pedagoger för att få deras syn på barn i sorg och det är deras upplevelser, tankar och kunskap som kommer att spegla resultatet i min uppsats. Intervjupersonerna består av:

- En pedagog på en skola som mist en elev i sin klass. Den här kontakten fick jag genom en specialpedagog som jag känner privat. När jag redovisar resultatet så benämner jag den här personen som intervjuperson 1, **(IP 1)**
- En pedagog som jobbat som lärare innan pension men som nu jobbar för Rädda Barnen. Den här kontakten fick jag av Rädda Barnens ordförande i Karlstad, som jag har haft telefonkontakt med under tiden jag har jobbat med min uppsats. I resultatet benämner jag den här personen som intervjuperson 2, **(IP 2)**
- En pedagog på en förskola som har varit med om och bemött en elev i sin klass som mist en förälder. Jag känner sedan tidigare till den här pedagogen och kontaktade skolan där hon jobbar för att undersöka om hon ville ställa upp i en intervju. I resultatet benämner jag den här personen som intervjuperson 3, **(IP 3)**

4.4 Genomförande

Min första intervju gjordes med den pedagogen som mist en elev i sin klass. Intervjun gjordes på telefon, då det var den intervjuades önskan. Vid första kontakten så bestämdes det tid och datum för när jag skulle ringa och göra intervjun. Vi såg båda till att det blev en dag där vi kunde prata ostört utan att bli avbrutna. Intervjun tog 25 minuter.

Andra intervjun gjordes med pedagogen som jobbat som lärare men som nu är aktiv inom Rädda Barnen, även den här intervjun gjordes på telefon, då det var den intervjuades önskan. Vi bestämde vid första kontakten att jag skulle hör av mig via e-post om tid och datum för den

kommande intervjun, vilket jag gjorde. Vi blev inte störda under intervjun utan kunde prata ostört i de 30 minuter som intervjun tog.

Den tredje och sista intervjun gjordes hemma hos den pedagogen som i sin yrkesroll mött en elev som mist en förälder. Tid och datum bestämdes vid första kontakten. Jag frågade även då om det var okej för henne att jag använde mig av bandspelare vid intervjun, vilket inte var några problem. Jag tror att hon kände sig trygg med att vi gjorde intervjun i hennes hem, vilket nog också underlättade användandet av bandspelaren. Vi fick under hela intervjun som tog 25 minuter vara helt ostörda.

4.5 Intervjuguide

1. I vilka sammanhang har du som pedagog mött elever i sorg?
2. Vilka reaktioner har du mött hos barn i yngre skolåldern?
3. Hur har du som pedagog bemött frågor som barn i lägre skolåldern har ställt i samband med en närståendes bortgång?
4. Kan du utifrån din erfarenhet beskriva vad det är barn frågar om. Vilken typ av frågor ställs?
5. På vilket sätt är det skillnad mellan barns frågor beroende på vem det är som har gått bort och på hur dödsfallet gick till?
6. Vad tycker du är viktigt att som pedagog tänka på när barn ställer frågor?

Jag tycker att frågorna i min intervjuguide fångar upp området som jag är intresserad av på ett bra sätt då jag har fått med allt som är relevant för att få en förståelse för hur barn frågar. Jag ställde frågorna i den ordning som följer i guiden och är nöjd med det. Jag tror att frågorna var lätta att förstå och att de inte misstolkades av någon. Alla tre intervjupersonerna fick samma frågor vilket också stärker tillförlitligheten.

Inledningsfrågan gjorde att vi i intervjuens öppningsskede direkt kom in på den speciella händelse som deras möte med barn i sorg bestod av. Tanken med fråga två var att vi skulle samtala om olika reaktioner där frågor som barn ställer kunde vara ett exempel på en sådan reaktion. I fråga tre så är frågan mer specifik och vi kommer nu in på det ämnet som intervjun kommer att handla om. Jag är i fråga nummer fyra noga med att det är utifrån deras egen erfarenhet som de ska besvara vad det är för typ av frågor barn ställer. Kanske att den här frågan har två lika frågor i samma fråga. Vad det är barn frågar om och vilken typ av frågor barn ställer kan jag i efterhand se att det är samma ska jag frågar om. Men jag tycker inte att det påverkade mina intervjupersoners svar. Fråga nummer fem känns i efterhand som att den

skulle ha utgått eftersom intervjupersonerna utgår från en specifik upplevd händelse och har då svårt att jämföra skillnad på frågor hos barnen. Jag förutsätter även att det finns en skillnad, vilket det kanske inte alltid gör.

Fråga nummer tre, fyra och fem förutsätter att intervjupersonen har stött på barn i sorg som ställer frågor. Fråga nummer sex utgår också från att intervjupersonen har fått frågor av barn, vilket jag tar som en självklarhet att alla tre intervjupersonerna har erfarenhet av. Om de inte fått frågor av barn i sorg så har de i sin yrkesverksamma roll säkert fått andra känsliga frågor från barn, där det krävs att pedagogen vet hur man svarar.

4.6 Bearbetning av data

Efter varje intervju så återgick jag till datorn och skrev ner det som sagts. Jag gjorde det för att bäst komma ihåg alla detaljer under intervjuerna, vilket också stärker tillförlitligheten.

Efter telefonintervjuerna så skrev jag av mina anteckningar och efter intervjun med bandspelaren så lyssnade jag av den styckvis och skrev ner det som sagts. Jag skrev sedan ut det samlade materialet för att kunna skapa mig en överblick, vilket underlättade det fortsatta jobbet med analysen.

I resultatet så har jag valt att sammanfatta det som intervjupersonerna har svarat på mina frågor, jag använder mig inte av några citat. Jag har inte angett några namn på personer eller skolor i min undersökning med hänsyn till tystnadsplikten. Efter det att jag bearbetat och analyserat materialet så har jag raderat namn, telefonnummer och även raderat inspelningen med den pedagogen där jag använde mig av bandspelare vid intervjun.

4.7 Reliabilitet och validitet

Jag tycker frågorna i min intervjuguide håller sig inom ramen för det område som jag avser att undersöka. Frågorna är fokuserade på ämnet och relevanta för undersökningen.

Svaren på frågorna utgår från tre pedagogers olika erfarenheter vilket gör att den här undersökningen inte är generell. Det finns likheter i intervjupersonernas svar som också kan kopplas till litteraturstudien. Jag tror att vid en ytterligare undersökning, med andra intervjupersoner så skulle jag med ganska hög sannolikhet kunna erhålla liknande svar på frågorna.

Tillförlitligheten är relativt hög, då jag tror att pedagoger ofta har ett liknande förhållningssätt i bemötandet av barn i sorg, men att erfarenheterna kan skifta. Med tanke på att alla skolor idag har en utarbetad beredskapsplan att följa, t. ex att en präst och/eller polis tillkallas så tror inte jag att det är så stora skillnader på hur pedagoger i Sverige bemöter barn i sorg.

4.8 Metodkritik

Nu i efterhand kan jag önska att jag hade haft möjlighet att göra alla tre intervjuerna med hjälp av en bandspelare. Att göra intervjuer på telefon är svårt om man inte har vana. Anledningen till att jag inte träffade två intervjupersoner var att de inte ansåg sig ha tid till det, men telefonintervju var inga problem för dem. Det var mycket svårt att kunna fokusera på allt som sades under telefonsamtalen eftersom jag hela tiden var tvungen att skriva. Jag upplevde även ibland att det kunde bli tyst för att de var tvungna att vänta in mig när jag skrev, det ledde till att det blev svårt att få flyt i frågorna. Jag tyckte även att det var svårt att fortsätta fråga när intervjupersonerna svarade att de inte hade någon erfarenhet av vissa frågor. Intervjuperson tre som jag träffade och spelade in kändes mycket mer givande än de andra två. Men trots detta så tycker jag mig ha fått många intressanta och givande svar på mina frågor. Jag fick framförallt bra svar på den fråga som belyser min uppsats, hur de intervjuade utifrån sin erfarenhet tycker att man ska besvara barns frågor.

5. Resultat

Jag har valt att i resultatet sammanfatta intervjupersonernas svar person för person under varje fråga. Det är deras formuleringar och ordval som jag har sammanfattat.

1. I vilka sammanhang har du som pedagog mött elever i sorg?

IP 1. Hade en olycka i min klass där en elev blev mördad av sin pappa

IP 2. I mitt arbete som lärare. Jobbar även sen en tid tillbaka för Rädda Barnen där vi har utbildningar i barn och sorg, samtalar mycket med erfarna personer som har deltagit i sorgbemötande.

IP 3. En pojke i min barngrupp miste sin pappa i en drunkningsolycka, där pojken var med och bevittnade allt.

2. Vilka reaktioner har du mött hos barn i yngre skolåldern?

IP 1. I det fallet var barnen väldigt chockade, grät mycket och var rädda. Alla föräldrar fick komma till skolan och hämta sina barn efter skoldagen. Vi hade mycket information om det som hänt, polisen kom till skolan och informerade. Jag läste en bok för klassen som begravningsbyrån har gett ut, som tydligt beskrev vad döden innebär. Vi försökte fortsätta med skolarbetet som vanligt, barn behöver det för att gå vidare.

IP 2. Mycket ofta är det ängslan och rädsla bland yngre barn. Men man missar ofta kroppsliga besvär som ont i magen och att barnen börjar kissa i sängen. Det är inte alltid psykiskt måste man komma ihåg. Som vuxen får man inte vara rädd för att fråga barnen om det är något de vill prata om, oftast är det så fast de vågar själva inte ta initiativ till samtal.

Reaktioner kommer också ofta senare än vad man förväntar sig. Det kunde vi se i samband med tsunamikatastrofen då det fanns beredskap där direkt efter händelsen men inget längre fram när väl reaktionerna kom.

IP 3. Den här pojken reagerade inte så starkt, kanske berodde det på att han inte hade en så jättenära relation till sin pappa. Reaktionen som vi märkte var efter begravningen när han hela tiden ville leka begravning med sina kompisar. Han grävde ner saker i sandlådan hela tiden, kompisarna reagerade inte på det utan gjorde samma sak. Några barn i klassen reagerade med rädsla att mista sina pappor, viket är helt naturligt för små barn i sådan situation.

3. Hur har du som pedagog bemött frågor som barn i lägre skolåldern har ställt i samband med en närståendes bortgång?

IP 1. Tycker inte att de har ställt mycket frågor. Beror på att vi hade så mycket information om det som har hänt, vilket är mycket viktigt. Barnen ritade teckningar till pojken som dog.

IP 2. Jag har besvarat så enkelt och rakt som jag har kunnat. Om du märker att ett barn vill samtala om den döde så gör det på ett medmänskligt sätt. Fråga gärna barnet om hur hon/han känner inför det som har hänt. Jag tog hjälp av böcker från Rädsla Barnen och även skönlitteratur för barn.

IP 3. Märkte inga direkta frågor men det kan ha att göra med att vi hade en präst med hela tiden som pratade mycket med barnen. Han berättade mycket för barnen om döden, vilket nog gjorde att de fick många svar av honom direkt. Den drabbade pojken träffade en barnläkare ofta och ritade teckningar hos honom.

4. Kan du utifrån din erfarenhet beskriva vad det är barn frågar om. Vilken typ av frågor ställs?

IP 1. Jag har inte så stor erfarenhet av frågor eftersom vi hela tiden gav så mycket information till barnen. Men barn är ju väldigt olika fast just i den här klassen kom det inga speciella frågor som jag kan komma ihåg.

IP 2. Oftast vill barn prata och fråga om personen som gått bort, om vad de vill minnas av den. De frågar även om begravningar, hur det går till.

IP 3. Jag minns ett samtal vi hade med barnen om en fråga som kom upp, det var om alla som dör blir änglar. Om änglar bor på molnen och så vidare.

Vad det är för frågor som ställs är svårt att svara på för barn frågar om allt egentligen, hela tiden. Det är så individuellt.

5. På vilket sätt är det skillnad mellan barns frågor beroende på vem det är som har gått bort och på hur dödsfallet gick till?

IP 1. I det här fallet så frågades det om mord, vad det är. Men det hade vi polisen till hjälp som svarade på frågor allmänt om vad ett mord är. Jag fick däremot en fråga av en mamma

till en elev i klassen; Vad hade ni gjort om han(pappan som sköt sitt barn) hade kommit hit? Det var något som vi aldrig hade tänkt på innan men började tänka på då, det var en skrämmande tanke.

IP 2. Det är alltid svårast om en förälder eller ett syskon har dött. Det är lättare att acceptera om en äldre farmor/farfar eller mormor/morfar har dött. Har barnet sett den döde under en lång sjukdomstid har säkert många frågor redan kommit då. Plötslig olyckshändelse som medför död blir mer chockartat, där ska man ta hänsyn till chockfasen.

IP 3. Om det är en äldre person som har varit sjuk som går bort så har barnen lättare att förstå, då har de varit med och ställt frågor under processen. Men i det här fallet med pojken som miste sin pappa så blev det mer chockartat eftersom pojken såg sin pappa försvinna och inte kom tillbaka mer.

6. Vad tycker du är viktigt att som pedagog tänka på när barn ställer frågor?

IP 1. Man ska vara väldigt rak och ärlig. Berätta precis som det är. Men vi ska vara försiktiga att prata om vad som händer efter döden, det är varje familjs ensak.

IP 2. Att man svarar ärligt och tar sig tid för frågorna. Många frågor kommer först efter chockfasen, under bearbetningsfasen.

IP 3. Att man ställer motfrågor till barnen, vad tror du själv? Barnet har oftast ett svar på sin fråga och det ska de få tro på. Man ska inte säga till barn vad det är som händer efter döden, det kan göra dem kluvna om de redan har en egen tro.

När man ställer motfrågor till barnen så kommer man i kontakt med deras kognitiva utveckling, man kan avläsa i vilket stadium de befinner sig.

Jag tror även att det är viktigt att barnen får vara med på begravingar och se den som ha dött, för att kunna sätta stopp för eventuella fantasier. Fantasier vid dödsfall är oftast mycket värre än verkligheten. Jag tror även att det är viktigt att ha med en präst som kan besvara barnens frågor.

6. Analys av resultat

Analys av fråga nummer ett, erfarenheter om barn i sorg.

Alla tre intervjupersonerna har i sitt yrke mött elever i sorg, även om deras möten ser helt olika ut. Intervjuperson 1 och 3 har i sina yrkesroller fått uppleva väldigt dramatiska dödsfall i sina klasser. Intervjuperson 2 har inget konkret fall bakom sig men har trots det en bred kunskap om barns sorg, som hon fått via sitt engagemang i Rädda Barnen.

Analys av fråga nummer två, reaktioner hos barn i sorg.

En gemensam reaktion som alla tre intervjupersonerna har stött på hos barn i sorg är rädsla. I den klassen där en pojke miste sin pappa i en drunkningsolycka blev de andra barnen rädda att det skulle hända även deras pappor. I fallet där en pojke blev mördad av sin pappa kom rädslan hos de andra barnen till följd av chocken.

Intervjuperson 2 pratar om att rädsla är en vanlig reaktion men att man även måste vara uppmärksam på fysiska reaktioner som kan komma. Men man måste framförallt vara uppmärksam under en längre tid efter det inträffade, då det även är vanligt med senare reaktioner.

På den här frågan så fokuserar intervjupersonerna mest på fysiska reaktioner, men med reaktioner kan också menas att barn ställer frågor t.ex. Rädsla är en reaktion som alla lagt märke till, leder rädslan till att barnen inte vågar ställa frågor kanske?

Analys av fråga nummer tre, bemötandet av frågor.

Intervjuperson 1 och 3 kan inte komma ihåg att de fått speciellt många frågor av barnen. Båda tror att det beror på att de har lagt mycket tid på information till barnen om det som har skett. Det har hjälpt barnen att förstå och på så vis minskat frågorna. De lät samtidigt en präst vara med för att informera och svara på frågor.

Intervjuperson 2 menar att det är viktigt att vi som vuxna ställer frågor till barnen om hur det känns för dem, utifrån det som har hänt och pratar med dem på ett medmänskligt sätt.

Varför tar man in en präst till så små barn, är barnen inte tryggare med pedagogen som de känner väl? Det kan kanske ha varit så att det var för jobbigt för pedagogen att informera barnen om det som hänt, eftersom självklart hon också drabbas av sorgen.

Intervjuperson 2 pratar om att man ska bemöta barnen på ett medmänskligt sätt, vad menar hon med det? Att man ska ta barnet på allvar och lyssna aktivt?

Analys av fråga nummer **fyra**, vilken typ av frågor.

Intervjuperson 1 kan inte komma ihåg några speciella frågor som barnen har ställt till henne. Hon tror att det beror på all den viktiga informationen som barnen fick i samband med händelsen. Jag har svårt att tro att det räcker med information för att få barnens alla frågor besvarade, kanske att det dök upp någon som hon har glömt bort?

Intervjuperson 3 kan bara minnas en speciell fråga som klassen samtalade om, den handlade om ifall alla som dör blir änglar. Hon tycker det är svårt att ge svar på vad det är barn frågar om, då det är väldigt individuellt och att barn hela tiden frågar frågor.

Intervjuperson 2 svarar att barn oftast vill prata och fråga om den personen som gått bort, de pratar om det som de vill minnas av den döde. Även frågor om begravningar är vanligt, hur en sådan går till.

Intervjuperson tre pratar om att barnen förknippade döden med änglar, kanske det kan bero på att det var en präst inblandad? Prästen kanske förknippas med änglar, eller är det något som prästen har pratat med barnen om?

Analys av fråga nummer **fem**, skillnad mellan barns frågor beroende på vad som hänt.

Intervjuperson 2 och 3 är av uppfattningen att det är lättare för barn att förstå om det är en äldre person som går bort. Om den äldre människan dör på grund av sjukdom så är barnet med under hela processen och kan ställa frågor hela tiden. Men i fallet där en pojke mister sin pappa i en drunkningsolycka blev det så chockartat för pojken, att tvingas se sin pappa försvinna och aldrig komma tillbaka mer. Det är alltid svårast när en förälder eller ett syskon dör enligt intervjuperson 2. Vad innebär då chockfasen för barns frågor? En tänkbar följdfråga skulle ha kunnat vara: På vilket sätt tror du att chockfasen skulle kunna påverka karaktären på de frågor som barnen ställer. Eller ställer barn inte frågor i chockfasen?

I klassen där en pojke blir mördad så är det polisen som kommer till klassen som får besvara frågor om vad ett mord är.

Jag undrar hur polisen går till väga för att berätta om vad ett mord är. Har poliser utbildning i hur sådana samtal med barn går till? Kanske är det mer konkret för barnen om man låter en polis ta ett sådant samtal. Kanske är det lättare för barnen att få utlopp för eventuella aggressioner mot en polis än mot pedagogen.

Analys av fråga nummer sex, att tänka på när barn frågar.

Intervjuperson 1 och 2 tycker båda att man ska svara ärligt på barns frågor. Intervjuperson 2 säger att det är viktigt att verkligen ta sig tid till att besvara frågan man fått.

Intervjuperson 1 uppmanar till försiktighet vad gäller att prata med barnen om vad som händer efter döden. Det är varje familjs ensak att berätta för sina barn.

Intervjuperson 3 menar att man kan göra barnen kluvna om man börjar prata om vad som händer efter döden. Det kan vara så att barnen själva har en egen tro om det. Intervjuperson 3 skiljer sig även något från de andras uppfattningar om hur man ska svara på barns frågor. Hon uppmanar att ställa motfrågor till barnen. Barn har ofta utifrån hennes erfarenhet egna svar på frågorna som de ställer och det är det svaret som de ska få tro på. Hon uppmanar även till att ta hjälp av en präst som kan besvara barnens frågor.

Vad är det prästen har för svar som pedagogerna själva saknar? Eller är det ett sätt för pedagogen att skydda sig mot barnens ofta känsliga frågor? Att svara ärligt är viktigt när barn ställer frågor och även att ställa motfrågor kan underlätta för barnen. Är det vad prästen också gör?

7. Diskussion

I vår kultur är det svårt att prata om sorg.⁶⁹ Vi tror vi skyddar våra barn genom att utesluta dem från svåra samtal om döden. I den här studien framgår det tydligt att det är viktigt att ha en öppen dialog med våra barn. Vuxna ska svara rakt och ärligt när barnen kommer med sina frågor och funderingar kring döden. I och med detta så underlättar vi för barnen att hantera sin sorg.

Som blivande lärare kommer jag med stor sannolikhet att på stöta på elever som mist en närstående och därför befinner sig i sorg. Att veta hur barns förståelse av döden ser ut i förhållande till deras utveckling och att veta vilka de vanligaste reaktionerna är i en sorgprocess, har stor betydelse för hur man ska kunna förstå och underlätta en elevs skolsituation. I min studie så tar alla författarna upp hur olika rektioner kan se ut, eftersom det är så viktigt så bör alla vuxna som arbetar med barn känna till dem.⁷⁰

Intervjuerna som jag har gjort, där jag kartlägger tre olika pedagogers erfarenheter om barn i sorg har speglat resultatet i studien. De tre pedagogerna har stött på sörjande barn på olika sätt i sin yrkesroll. Två av pedagogerna har personliga upplevelser då de haft sörjande elever i sina klasser som de tagit hand om. Den tredje intervjupersonen som jobbar åt Rädda Barnen har en mer rådgivande roll där hon inte nämner något specifikt fall som hon upplevt. Jag tror att det kan ha påverkat deras svar att två av intervjupersonerna var personligt involverade i de fallen som de beskrev. På frågan om ifall barnen har ställt frågor till dem så svara båda att de inte har inte har märkt eller kan komma ihåg några speciella frågor från barnen. Jag tror att om man själv sörjer som båda pedagogerna i de här fallen gjorde så kanske det är svårt att ta till sig barnens frågor. Intervjuperson tre tycker att man ska uppmuntra barn till att tala om det som hänt, men om man själv också är sörjande så kanske det är lättare att ta avstånd från samtal med barnen. Det är inget man kan vara förberedd på för alla reagerar olika, men då är det viktigt att ta hjälp av annan personal på skolan. De här fallen som tas upp hände båda för några år sedan så det kan även vara så att intervjupersonerna har glömt bort frågor som barnen ställde, både på grund av tiden och kanske även på grund av förträngning utav det ofattbara som skedde.

På frågan om vad de sett för reaktioner hos barnen som drabbats av sorg är all tre överens om att det är rädsla både hos den som drabbats och hos de andra barnen som är den vanligaste reaktionen. Jag tror det är viktigt för alla pedagoger inom skolan att veta om att just rädsla är

⁶⁹ Fahrman, M, 1993

⁷⁰ Fahrman, M, 1993 Dyregrov, A, 1990, Ekvik, S, 1993

en vanlig rektion hos barn, man kan då förbereda sig på det.⁷¹ Hur märker man att ett barn är rädd? Hur ska man arbeta med dem för att de ska känna trygghet igen? Det är frågor som man som pedagog kan jobba med för att vara steget före vid en situation där rädsla uppstår. Jag tror även att det är viktigt att barn får fråga och att man uppmanar dem till det, för att minska deras rädsla. Kanske var det en anledning till rädsla för eleverna hos intervjupersonen ett och två, att barnen inte ställde några frågor och heller inte blev uppmanade till att göra det. Att ge eleverna mycket information om det som hänt kan vara ett sätt att ge svar på några av deras frågor innan de hunnit formulera dem, men jag tror ändå att man bara ska ge den nödvändiga informationen och sedan ge barnen en chans att fråga om det som de funderar vidare på. Kanske är information ett sätt för vuxna att skydda sig mot barns frågor. Intervjupersonerna pratar mycket om att ta hjälp av människor utifrån som en polis eller en präst som kan komma och informera barnen om det som hänt. Jag tror att det kan vara till hjälp, men att någon som känner barnen väl också deltar vid informationstillfället. Om barnen är arga och besvikna på det som hänt så tror jag att det kan vara bra om någon annan än pedagogen i klassen får ta deras reaktioner, för att inte skapa en spänning i deras relation till varandra. Ekvik tar upp i sin bok, att en lärare måste ta hjälp av andra vuxna för att kunna hjälpa klassen som befinner sig i sorg. Det visar inte på styrka att klara av något helt själv, snarare tvärtom.⁷²

Vad det är för frågor som barnen ställer är nog svårt att ge svar på generellt, då det är väldigt individuellt. Men som intervjupersonen två nämner, att begravningen är något barn frågar om så kan jag tänka mig att det är en viktig sak att ta upp med dem. Jag tror även att det kan vara till fördel för de barn som kan och klarar av att gå på en begravning ska få chansen att göra det, för att få ta ett konkret farväl av den döde. Det kan annars vara svårt för barnen att förstå att den som dött inte kommer tillbaka. Intervjupersonen tre säger att hon kommer ihåg att hon fick frågan om alla som dör blir änglar. Många föräldrar kanske ger sina barn den tron att alla som dör blir till änglar, det är då viktigt att inte förstöra den tron för barnen. Jag tror på det som intervjupersonen tre nämner, att man ska ställa motfrågor till barnen för att få veta vart i sina tankar de befinner sig.

Om det är skillnad mellan barns frågor i förhållande till vem det är som har gått bort svarade alla tre att det är det. Den frågan ger alla svar på trots att den inte riktigt hör hit kan jag tycka i efterhand. Eftersom vi hela tiden fokuserar på ett fall hos intervjupersonerna så kan det vara svårt att jämföra med ett annat. Men de hade som sagt alla bra svar på det ändå, på grund av

⁷¹Dyregrov, A, 1990

⁷²Ekvik, S, 1993

sina erfarenheter om barn kan jag tro. Att det är lättare att förstå om en gammal människa går bort gäller inte bara barn, utan även oss vuxna. Vi har nog alla lättare att acceptera det, speciellt om den gamla var sjuk. Barn som följt en sjuk gammal människa ställer frågor på vägen om vad som kommer att ske, vilket inte gör dödsfallet så onaturligt för barnet även om det självklart sörjer.

Alla intervjupersonerna är överens om att man ska svara rakt och tydligt och ta sig tid till barnens frågor. Vi som vuxna ska inte tro att vi skyddar barnen genom att undanhålla för dem viktig information om det som hänt. Vi ska självklart inte säga mer än det som är nödvändigt och undvika detaljer som kan skrämma barnen, men vi ska vara ärliga så långt som det är möjligt. Barnen märker om vi undanhåller saker för dem och de kan istället börja fantisera om vad det är som har hänt och som intervjupersoner tror så är fantasier oftast värre än verkligheten.

Jag tror att skolan spelar en viktig roll för barn som drabbats av sorg i hemmet. I skolan fortsätter det som vanligt och barnen får distans till det som hänt. Huvudsaken för barnet är att det finns en pedagog i klassen som verkligen förstår och vet hur barnet kan reagera på det som hänt. Det är viktigt att det sätts in extra resurser för att underlätta skolarbetet för eleven. Efter tsunamin 2004 så möttes många lärare av tomma skolbänkar efter jullovet och många av dem hade inte någon beredskap alls. Efter den katastrofen så har det utarbetats beredskapsplaner i våra skolor som ska följa om något händer med en pedagog, elev eller en nära anhörig till eleven. Även utbildningar om barn i sorg har startat för att kunna ge elever den trygghet de förtjänar om något skulle hända.

Jag känner att jag genom den här uppsatsen har fått en god grund i vad som gäller när barn sörjer. Jag vet också hur viktigt det är att ta hjälp av varandra vid svåra situationer, som lärare är man aldrig ensam utan man har kollegor i arbetslaget som kan hjälpa och stötta. Jag kan tänka mig hur svårt det måste vara för en lärare att vara stark inför barnen och ge svar på deras frågor när man själv också sörjer.

Jag har som framtida pedagog lärt mig att man aldrig kan vara tillräckligt förberedd på krissituationer som kan inträffa. Jag har trots det genom den här studien fått djupare insikt i hur jag som pedagog kan hantera krissituationer om de skulle uppstå.

För vidare forskning så skulle jag vilja undersöka hur små barns sorg har påverkat dem senare i livet. Hur fungerade resterande delen av skolan? Vad erbjöds eleven för hjälp? Jag tror att man på ett eller annat sätt som vuxen bär med sig en sorg från när man var barn utan att man själv kanske är medveten om det.

7. Litteraturförteckning

Tryckta källor

- Andersson, N. (1995). *Att möta små barns sorg*. Stockholm: Bergs Grafiska.
- Cederborg, A-C. (2000). *Barn intervjuer, vägledning vid utredningsarbete*. Falköping: Elanders Gummessons
- Charkow, W.B. (1998). Inviting children to grieve. *Professional School Counseling*, 2(2), 117-122
- Cullberg, J. (2006). *Kris och utveckling*. Finland: WS Bookwell
- Doverborg, E & Pramling Samuelsson, I. (2000). *Att förstå barns tankar*. Stockholm: Liber AB.
- Dyregrov, A.(1990). *Barn i sorg*. Lund: Studentlitteratur
- Dyregrov, A & Raundalen, M. (1995). *Sorg och omsorg*. Lund: Studentlitteratur
- Ekvik, S. (1993). *Skolan och elever i sorg*. Lund: Studentlitteratur
- Evenshaug, O & Hallen, D. (2001). *Barn – och ungdomspsykologi*. Lund: Studentlitteratur
- Fahrman, M. (1993). *Barn i kris*. Lund: Studentlitteratur
- Gyllensvärd, G & Rädda barnen. (1999). *Sorg finns*. Finland: WSOY
- Kvale, S. (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur
- Nilzon R, K. (1995). *Barn och depression*. Lund: Studentlitteratur
- Patel, R & Davidsson, B.(2003). *Forskningsmetodikens grunder. Att planera, genomföra och rapportera en undersökning*. Lund: Studentlitteratur

Otryckta källor:

http://www.skolutveckling.se/publdb-portlet/fileDownload?publ_id=456&file=publication
(2006-11-20 tid: 18:24)

<http://www.rb.se/sv/OmRaddaBarnen/Varorganisation/>
(2006-12-13 tid: 12:45)

<http://www.rb.se/sv/stodorad/Kriscentrum/>
(2002-12-13 tid: 12:51)

<http://www.rb.se/sv/Aktuellt/RaddaBarneniAsien.htm>
(2006-12-13 tid: 12:52)

<http://www.rb.se/sv/Aktuellt/RaddaBarneniSverige.htm>
(2006-12-13 tid: 12:54)